

Spinoza, een voorloper van het dialectisch materialisme

Door Lucifer

I.

Op 24 november 1932 was het 300 jaar geleden dat Spinoza werd geboren, een van de grootste denkers en de meest dappere voorvechters van de bevrijding van de mensheid van religieuze spoken en priesterlijke bijgeloof. Het opkomende proletariaat is als enige in staat en gerechtigd om de diepste culturele schatten uit het verleden op te graven en zich eigen te maken, alle grote prestaties van de mensheid in haar historische ontwikkeling als elementen van een nieuwe proletarische cultuur op te nemen en verder te ontwikkelen tot de eenduidige wereldbeschouwing van het dialectisch materialisme. Dat geldt voor geen enkele filosofie meer dan voor het werk van Spinoza, het spinozisme. In de historische lotgevallen van het spinozisme is echter hetzelfde proces waarneembaar als bij bijna elke ideologie die meedogenloos strijdt tegen de bestaande traditie en juist haar kracht ontleent aan haar radicaal-revolutionaire kern. Eerst wordt ze door de heersende mening, door de mening van de heersende klasse, tot de dood toe gehaat, daarna wordt ze geleidelijk aan van haar echte kern beroofd, door compromissen afgevlakt, door toevoegingen hapklaar gemaakt en met een zoete of zure blik doorgeslikt. Zo verging het ook met het essentiële onderdeel van de spinozistische leer, het materialisme. Het werd 'verheerlijkt' tot zijn tegenpool, omgevormd tot een idealistisch monisme, waarbij men zich, zoals bij dergelijke procedures gebruikelijk is, vastklampte aan de buitenste korst van de taart van Spinoza, aan de eierschalen van de traditionele opvatting die hij nog niet helemaal had afgeworpen. Het was natuurlijk voorbehouden aan de gevestigde reactionair-burgerlijke filosofie van de 19e en 20e eeuw om deze prestatie te leveren, maar daarbij mochten vanzelfsprekend ook sommige sociaaldemocratische 'critici' niet ontbreken. Zo wordt Spinoza nu door alle burgerlijke filosofen, die het materialisme veroordelen als de gekste uitvinding van de hel, de hemel in geprezen, en in dit koor zingen zelfs de onbesneden en besneden duistere mannen, jezuïeten en rabbijnen mee, die ooit moordenaars hebben ingehuurd om de filosoof om te brengen.

Spinoza was een kind van zijn tijd. Hij was zestien jaar oud toen de Vrede van Westfalen of de Vrede van Münster (1648), zoals deze ook wel wordt genoemd, werd gesloten. Deze beëindigde niet alleen de Dertigjarige Oorlog in Duitsland, die het land verwoest achterliet en honderd jaar terugwierp in de historische ontwikkeling, maar ook de opstand van de Nederlanden tegen de Spaanse monarchie, de Tachtigjarige Oorlog, zoals de Nederlanders deze zelf noemen. Deze Tachtigjarige Oorlog, tegelijkertijd een nationale opstand en een revolutie op het snijvlak van feodale en burgerlijke revoluties, had heel andere gevolgen dan de Dertigjarige Oorlog in Duitsland. Hij bracht Nederland op het hoogtepunt van zijn economische en politieke

ontwikkeling. Alleen tot het einde van de 16e of het begin van de 17e eeuw moest Nederland echt vechten voor zijn bestaan. De verdere oorlog is iets heel anders, het is een belangrijk onderdeel van de oorspronkelijke kapitalistische accumulatie in Nederland, waar het kleine Nederland als een vraatzuchtige roofvis de machtige Spaanse monarchie verscheurt, haar stuk voor stuk haar koloniën en koloniale handel ontnemt, op grote schaal aan piraterij doet waarbij het met name de zilverschepen op het oog heeft die het Amerikaanse zilver en goud uit de Spaanse mijnen naar het vaderland brengen. Daarbij leveren dezelfde Nederlanders tegelijkertijd aan Spanje, waarmee ze in oorlog zijn, de noodzakelijke manufaktuurwaren die Spanje zelf niet kan produceren. Op deze zachtere manier sluizen ze ook de Spaanse goud- en zilverschaten naar hun land. Het tweede deel van de opstand van de Nederlanden is voornamelijk een koloniale en handelsoorlog tegen Spanje en de bron van de grootste accumulatie van geldkapitaal voor Holland. Deze periode was de bloeitijd van Nederland, het kapitalistische model-land in de bijna volledige afschaffing van het feodale systeem en vervanging van zijn macht door een democratisch-republikeins georiënteerde handelsbourgeoisie. In dezelfde tijd heerste in Duitsland de diepste duisternis van het feodalisme. Alleen op deze materiële basis was de filosofie van Spinoza mogelijk. In andere gevallen had hij het lot gedeeld van de vele ketters op de brandstapel.

Baruch de Spinoza werd in 1633 in Amsterdam geboren en stamde uit een joodse familie die als gevolg van religieuze onderdrukking vanuit Portugal naar Nederland was geëmigreerd. Op 27 juli 1656 werd de 26-jarige Baruch vanwege zijn vrije denken uit de synagoge verstoten en door een gruwelijke banvloek uit de joodse religie verbannen. *“Volgens de besluiten van de heiligen verbannen, verstoten, vervloeken en vervloeken wij de afvallige, de toorn van de Heer zal over deze mens ontbranden en alle vloeken die in het boek van de wet staan geschreven, zullen op hem neerkomen”*. Deze vloek trof Spinoza omdat hij *“het geloof van zijn vaders had verloren”* en omdat hij de religieuze ceremonies niet naleefde. Vanaf dat moment noemde hij zichzelf Benedikt Spinoza en sloot hij zich bij geen enkele andere religieuze gemeenschap aan. Hij was dus de *“eerste religieuze Europeaan”*. Alle pogingen om hem aan de joodse geloofsgemeenschap te binden, ook met beloften van geld, mislukten. Een ingehuurd moordenaar haalde zijn dolk tegen hem tevoorschijn, maar de dodelijke steek mislukte. Voor Spinoza begint nu een waar vluchtelingenleven, overal vervolgd, uit Amsterdam verdreven, leeft hij deels illegaal in verschillende steden in Nederland. Alleen bij arbeiders, ambachtslieden en zeelieden vindt hij onderdak. Hij leert glas slijpen en verdient zo een bescheiden inkomen. Maar het inademen van glasstof ruïneert al snel zijn longen; hij sterft voortijdig aan tuberculose. In 1670 verschijnt Spinoza's belangrijkste werk, een uiteenzetting van de filosofie van Descartes: *“Het theologisch-politiek traktaat”*. Het wordt al snel verboden en vindt illegaal zijn weg ver buiten de grenzen van Nederland. Het beroemd geworden werk *“De ethiek”* vindt geen drukker en kan pas na Spinoza's dood verschijnen. In 1673 wees Spinoza een benoeming aan de universiteit van Heidelberg af. Keurvorst Ludwig von der Pfalz, naar verluidt een *“vrije geest”*, had hem een professoraat aangeboden aan de nieuw opgerichte universiteit. Ondanks de *“vrijheid van onderwijs”* mocht hij zich echter niet tegen de religie keren. Met trots wees hij dit aanbod af met de volgende motivering: *“Hij wist niet binnen welke grenzen die vrijheid om te filosoferen moest worden gehouden, zodat hij niet de indruk zou wekken de openbare*

gevestigde religie te willen omverwerpen.” Hij bleef glaspolijster, zag af van triomf en officiële erkenning en stierf op 21 februari 1677 op 45-jarige leeftijd in grote armoede.

II.

Historisch gezien heeft Spinoza, zoals dat in zijn werk tijdens zijn leven tot uiting kwam en later van invloed was op de strijd van de eens zo revolutionaire bourgeoisie van de 18e eeuw tegen de duistere krachten van het klerikalisme, ongetwijfeld niets te maken met een idealistische ‘verheerlijking’. Integendeel, een rode draad van voortdurende vooruitgang loopt van zijn zogenaamde ‘pantheïsme’ naar de Franse materialisten en encyclopedisten, en verder naar Feuerbach, om uiteindelijk uit te lopen op de voltooiing van elk tot dan toe bestaand materialisme, in het marxisme. In die zin sprak Plechanov terecht over het ‘*spinozisme van Marx en Engels*’, en hij heeft tegenover het onbegrip van de aanhangers van Bernstein overtuigend uiteengezet dat het dialectisch materialisme slechts een ‘*vorm van spinozisme*’ is. En wel in die zin dat, na de verankering die de Franse materialisten en Feuerbach in het spinozisme hebben bewerkstelligd, de werkelijke kiem ervan de hoogste ‘*vormontwikkeling*’ in het marxisme heeft gevonden.

Juist deze ontwikkelingslijn van het nieuwste materialisme is voor het proletariaat van groot belang. Wie deze lijn nauwkeurig volgt, zal ook de ware kern van het spinozisme begrijpen, ondanks de grote complexiteit van zijn denksysteem. In dit verband is Feuerbachs kritiek op Spinoza van belang. Deze grootste vertegenwoordiger van het voor-marxistische materialisme in Duitsland, die juist daarom door de officiële burgerlijke filosofie wordt genegeerd, vat de tekortkomingen die als het ware nog uit het verleden aan de filosofie van Spinoza kleven, samen in twee krachtige zinnen. Hij zegt: “*Het pantheïsme van Spinoza is theologisch materialisme, een ontkenning van de theologie op basis van de theologie*”. Daarmee karakteriseert Feuerbach juist die vorm, die slechts de buitenkant van Spinoza's gedachten weergeeft. Maar het is juist aan die voor de buitenwereld bedoelde vorm waaraan zijn verheerlijkers uit het kamp van de bourgeoisie zich hebben vastgehouden om hem na verloop van tijd als idealist te bestempelen. Ze hebben niet willen zien dat daarachter een materialistische keerzijde schuilgaat. Maar juist dat is het belangrijkste bij Spinoza, wat Feuerbach als volgt verwoordt: “*Wat Spinoza logisch of metafysisch de substantie en theologisch God noemt, is bij nader inzien niets anders dan de natuur*.” Het is inderdaad de natuur, “*het grote geheel*”, zoals de latere materialisten, die door Spinoza voor het eerst in de moderne tijd werd uitgeroepen tot de ‘*substantie*’, de essentie van alle dingen, hun oorzaak. En daarmee werd elke “*van buitenaf*” de wereld bijeenhoudende en bewegende “*schepper*” strikt genomen ontkend. Hierdoor wordt het materialisme op zich al uitgesproken, want de eenheid van de wereld wordt juist als innerlijke, in zichzelf gegrondvest verklaard en alle bovennatuurlijke spoken worden verbannen.

Spinoza kent aan zijn “*substantie*”, het universum, oneindig veel essentiële noodzakelijke verschijningsvormen toe en noemt daarbij uitdrukkelijk de uitbreiding en het denken, waarvan de mens zich bewust wordt. Hier verschijnt de natuur aan ons en biedt twee kanten van een uniform geheel, presenteert zich van binnenuit “*en van buitenaf*”. Hiermee wordt echter op een denkbeeldige manier uitgedrukt dat alles wat bestaat ruimtelijk is, d.w.z. materieel. Het lijkt dus geen twijfel dat de substantie van Spinoza noodzakelijkerwijs materieel moet worden

opgevat, en dat is materialisme. De Franse materialisten, die tegen de theologische schil van het spinozisme polemiseerden, maar wel de kern ervan overnamen, hoefden slechts een stap verder te gaan, alleen de toon te veranderen en voortaan in plaats van “*substantie*” gewoon “*materie*” te zeggen. Feuerbach bekritiseerde Spinoza omdat “*het zintuiglijke anti-theologische wezen van de natuur bij hem de schijn krijgt van een abstract metafysisch wezen*”. Maar deze benadering van het spinozisme in de vaste vormen van het natuurlijke en maatschappelijke wezen lukte Feuerbach ook slechts gedeeltelijk. Het kon pas voldoende slagen, tot een geheel komen, nadat de dialectiek in het spinozisme was geïntroduceerd, waardoor de abstracte substantie, die bij Spinoza juist vanwege zijn op evenwicht gerichte opvatting moest verstijven tot een abstracte ‘God of natuur’, volledig werd genaturaliseerd, vloeibaar werd. Maar daarmee werd aan elke metafysica de hemelse grond onttrokken. Want de metafysica spookt daar waar er nog “*starre wezens, entiteiten*” bestaan.

We willen hier niet verder ingaan op de hoofdlijnen van de filosofie van Spinoza. Het ging ons erom de ontwikkeling te laten zien van het materialistische denken, van de auteur van de ‘*Ethica*’ en het “*Politiek-theologisch traktaat*” tot het marxisme. Daarmee wilden we vaststellen dat de levende kern van het spinozisme toebehoort aan het revolutionaire proletariaat, ondanks alle “*idealisering*” door de officieuze burgerlijke wetenschap. Het staat vast dat Spinoza “*de Mozes van de nieuwste vrijdenkers en materialisten is*” (Feuerbach).

Het proletariaat van vandaag, de revolutionaire arbeidersklasse, heeft een dieper en beter gefundeerd recht om Spinoza tot de zijnen te rekenen dan de huidige burgerlijke klassen. Want wat revolutionair en toekomstgericht was aan Spinoza, waardoor zijn gedachten baanbrekend waren in de geschiedenis van het menselijk denken, is overgegaan op de huidige arbeidersklasse.

Opmerkingen

Aanbevolen voor de studie van Spinoza:

Thalheimer - Deborin: “*Spinozas Stellung in der Vorgeschichte des dialektischen Materialismus*”. Het bevat in het eerste deel een uitstekende beschrijving van de klassenverhoudingen in Nederland ten tijde van Spinoza, in het tweede deel de wereldbeschouwing van Spinoza en in het derde deel Spinoza's invloed op de klassieke Duitse literatuur. (Uitgeverij Literatur und Politik Wien-Berlin)

Verder wordt aanbevolen (van dezelfde uitgeverij) Engels: “*Ludwig Feuerba und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*” en Plechanow: “*Grundprobleme des Marxismus*”.

Een goede inleiding in het wereldbeeld van Spinoza is: I. Stern: “*Die Philosophie Spinozas*” (uitgeverij Dietz, Stuttgart, voor de oorlog verschenen en vandaag alleen nog antiquarisch verkrijgbaar).

Van de geschriften van Spinoza zijn in goedkope Reclam-uitgaven verschenen: “*Die Ethik*”, “*Der politische Traktat*”, “*Abhandlung über die Vervollkommnung des Verstandes*”.

Bovengenoemde literatuur is verkrijgbaar bij de “Buchhandlung für Arbeiterliteratur” in Berlijn, S.O.36, Köpenickerstr. 136.

Vreemde woorden

Pantheïsme is de leer die de natuur, het universum tot God maakt en buiten deze geen andere God erkent, of anders gezegd, de opvatting dat God en de natuur identiek zijn, dus God in alle dingen ziet.

Metafysici zijn de voorstanders van een bovennatuurlijke wereldbeschouwing, dus tegenstanders van de dialectiek.

Bron

Lucifer, "*Spinoza, ein Vorläufer des dialektischen Materialismus*" in Proletarier, Zeitschrift für revolutionären Klassenkampf, 1933, Nr. 1 (Februar), S. 13-19: <https://aaap.be/Pages/Proletarier.html>.

Transcriptie naar het Duits en vertaling in het Nederlands met hulp van Deepl.com: F.C. februari 2026.